

Schacherl, Martin

Výstavba funkce pravé strany přirovnání Julia Zeyera

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2005, vol. 54, iss. A53, pp. [163]-179

ISBN 80-210-3705-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101734>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MARTIN SCHACHERL

VÝSTAVBA A FUNKCE PRAVÉ STRANY PŘIROVNÁNÍ JULIA ZEYERA

Tento příspěvek si klade za cíl přispět k bližšímu poznání jazyka prozaických prací básníka Julia Zeyera. V této krátké studii se zaměříme na jeden vysoce frekventovaný prostředek individuálního stylu Zeyerovy prózy, který se významně podílí na příznačné poetizaci básníkovy stylu, a to na jeho přirovnání.

Konkrétní indicie o principiálních atributech Zeyerova básnického stylu nám poskytl komplexní rozbor jedné básníkovy prózy, který jsme podali v naší rigorózní práci Komplexní stylistický rozbor Zeyerovy legendy Inultus z knihy Tři legendy o krucifixu (2001). Jinému vysoce frekventovanému prostředku individuálního stylu prózy J. Zeyera, kterým je atribut, jsme věnovali pozornost ve studii Některé příznakové pojmenovávací funkce adjektivního atributu u J. Zeyera – pojmenování barvy (2004).

Naši pozornost soustředíme na jeden z komponentů Zeyerova přirovnání, kterým je komparátum (Kt). Na zvolených prózách Julia Zeyera poukážeme na některé autorské zákonitosti explicitně vyjadřovaných podobnostních modelů na pravé straně básníkovy přirovnání. Provedeme kvantitativní rozbor nejfrekventovanějších Kt. Přehledná organizace členů pravé strany Zeyerova přirovnání nám pomůže odlišit jeho přirovnání ustálená a aktuálně tvořená. Zajímat nás bude vztah básníkovy přirovnání k lidovému jazyku, který společně s častým opakováním různých variant oblíbených modelů vyjadřování podobnosti ukazuje na zjevnou ustálenost (a to jak po formální stránce, tak i v podobnostním vztahu) Zeyerova přirovnání se silnou motivickou oporou právě v jazyku lidovém. Oporou nám v tomto případě budou zejména práce Mudrosloví národa slovanského ve příslovích (Čelakovský, 2000), Lidová rčení (Zaorálek, 1963) a Slovník české frazeologie a idiomatiky (Čermák, 1983). Pozornost věnujeme také významovým vztahům mezi komponenty básníkovy přirovnání a výkladu významu konkrétních druhů podobnosti u těch přirovnání, která obsahují nejfrekventovanější komparáta prozaických textů J. Zeyera. Východiskem k většině rozborů nám bude kvantitativní analýza.

Je potřebné zde zdůraznit, že opora o frekvenční slovník je v tomto příspěvku možná jen rámcově, protože Retrogradní slovník současné češtiny (1986), ke kterému se zde místy odvoláváme, nediferencuje výrazové prostředky vlivem dobového stavu lingvistiky tak detailně, jak bychom pro účely této studie potřebovali (např. diferenciaci v rámci zájmen je zde minimální). Navíc i výběr umělec-

kých textů je zde s texty našeho korpusu zvolených próz J. Zeyera těžko srovnávatelný. V tomto příspěvku tudíž upozorňujeme vždy jen na obecnější konstatování slovníku bez hlubší komparace.

Zeyerovu rozsáhlou prozaickou tvorbu nám bude suplovat zástupný soubor textů. Do něho jsme zařadili tři rozsahově i tematicky podobné prózy, které svou datací vzniku vhodně reprezentují tři vývojové fáze Zeyerovy prozaické tvorby. První námi zvolený text, novela Jeho svět a její (JSAJ), je více než stostránková próza, která vyšla poprvé v Lumíru 1874 a patří do ucelené řady společensko-romantických novel z počátečního období Zeyerovy básnické tvorby. Druhým textem, který jsme zařadili do našeho korpusu, je legenda Sestra Paskalina (SEP, Lumír 1884). Pochází ze Zeyerova nejplodnějšího období z 80. let 19. století, přičemž Zeyer v ní spojil dvě legendy, příběh o jeptišce, která žila na dvou místech najednou (klášter duchovně / svět tělesně) a pověst o knězi Janovi a jeho bájně Východní říši (Voborník, 1908, s. 148–150). Poslední prózu zařazenou do našeho korpusu textů představují Tři legendy o krucifixu (TLOK). Poprvé vyšly v Lumíru roku 1892 a obsahují legendu pražskou Inultus, legendu toledskou El Cristo de la Luz a slovenskou legendu Samko Pták. Knižně vycházejí o tři roky později, roku 1895. Legendy spadají svou datací do posledního Zeyerova tvůrčího období, do 90. let 19. století, kdy vychází řada básnickových významných textů, např. román Dům u tonoucí hvězdy (1895 knižně), Zahrada Mariánská (Nový život 1897–1898), Troje paměti Víta Choráze (Lumír 1900), ale i drama Radúz a Mahulena (Květy 1896). V rozboru vyjdeme z prvních knižních vydání zvolených textů: Jeho svět a její (In Novelly I., 1879), Sestra Paskalina (1887), Tři legendy o krucifixu (1895). Úplnou excerpci, zejména absolutní výčty citovaných příkladů z vybraných textů, jsme podali v disertační práci Přívlastek a přirovnání v próze J. Zeyera.

Je známo, že přirovnání „jakožto ustálené víceslovné a idiomatické pojmenování pokrývá oblast podobnosti ve velmi širokém záběru“ (Čermák, 1983, s. 482). V tomto příspěvku jako ustálené pojmenování chápeme především podobnost denotátů mající formu jazykového specifického pojmenování, tj. soubor jazykových prostředků normalizovaný územ jako celek (tamtéž, s. 464–465). Přirovnání přitom pojmenovává „poukazem na podobnost, a tudíž srovnáním s něčím jiným v zásadě nepřímou a přes určitý model zprostředkovaně“ (tamtéž, s. 465). Podle Bečky (1992, s. 130–135) rozlišujeme v této studii i výrazové možnosti přirovnání názorných, intenzifikačních a přirovnání výrazově expresivních a s estetickou účinností. Náš výchozí soupis Zeyerových přirovnání zahrnuje v tomto smyslu jak ustálená přirovnání, u Zeyera často metaforická, tak i aktuálně tvořená. Stranou zde neopemecháme ale ani přirovnání výrazově expresivní a s estetickou účinností. Ta jsou totiž podle Bečky „často také názorná, nejednou i zvyšují intenzitu výrazu“, „především však pomáhají vystihnout skutečnost v novém pohledu a v nových vztazích“.

Excercpí celého korpusu zvolených Zeyerových próz, se kterým pracujeme v této studii, jsme získali celkem 539 položek (JSAJ – 157; SEP – 144; TLOK – 238). Všechny obsahují specifický podobnostní vztah, tj. nepřímé ustálené srovnání dvou osob, jevů, věcí či vlastností. Z celkového souboru tvoří 512 položek tzv. standardní přirovnání (JSAJ – 148; SEP – 137; TLOK – 227). Obecná struktura těchto přirovnání je po sémantické stránce tvořena komponenty (a to ať jsou již explicitně vyjádřeny či nikoliv) - /Kd/ comparandum - /R/ relátor - /Tk/ tertium comparationis - /k/ komparátor - /Kt/ comparatum (Čermák, 1983, s. 479 a s. 476). Převážnou většinu těchto přirovnání spojuje existence formálního komparátoru.

Po přesnějším vymezení souboru našeho materiálu, které bylo nezbytné pro další práci, se nyní zaměříme na komponent pravé strany přirovnání J. Zeyera,

na komparátum (Kt). Získaný materiál si rozčleníme podle sémantického kritéria do několika skupin. Budou to Kt pojmenovávající konkréta, dále abstrakta či vlastnost nebo děj bez slovesa v určitém tvaru, Kt označující zvířata nebo rostliny, dále s posesivní funkcí vzhledem k osobám nebo s resumující funkcí a konečně Kt větné se slovesem v určitém tvaru. Tato klasifikace nám poslouží jen jako pomocný prostředek organizace materiálu. Kritérií pro vytvoření dílčích skupin existuje celá řada. Vypovídající hodnota kvantitativních výsledků sama o sobě je pouze pomocná, tyto číselné údaje nabývají významu až při vzájemné komparaci a jsou pro nás především důležitým výchozím bodem k následnému rozboru.

Výskyt Kt v jednotlivých textech	Celkem	JSAJ	SEP	TLOK	I	ECDL	SP
Konkréta	131	29	39	63	6	28	29
Abstrakta, nebo děj bez slovesa v určitém tvaru	154	36	41	77	8	44	25
označující zvířata nebo rostliny	34	7	7	20	2	6	12
posesivní funkce nebo resumující funkce	114	47	27	40	20	12	8
Kt větné se slovesem v určitém tvaru	106	38	30	38	12	16	10
suma:	539	157	144	238	48	106	84

Provedený kvantitativní rozbor ukazuje, že v Zeyerově přirovnání je nejčastěji přirovnáváno k abstraktům, tj. stavům (*sen*), dějům (*tíkot hodin*), vlastnostem (*zkamenělá*). Nejfrekventovanější Kt je u Zeyera substantivum *sen*. Toto Kt je zastoupeno ve všech námi analyzovaných textech (9x jako ve *snu*; 2x jako *sen*; 1x jako ve *snách*; 1x jako v *hrozném snu*; 1x jako do *hlubokého sna*; 1x jako *chmurným snem*). Jeho formální podoba je přitom v Zeyerově přirovnání z větší části ustálena (sg. / pl. – jako ve *snu* / jako ve *snách* / jako *sen*). Ve třech případech je substantivum rozvedeno kvalifikačním adjektivem (*horečný*; *hluboký*; *chmurný*), které ještě zintenzivňuje představu navozenou takto zvoleným podobnostním modelem (*Slyšel a viděl vše jen jako v horečném snu*, s. 72, *Tlok*; *Byla (Sestra Paskalina) jako do hlubokého sna pohroužena*, s. 17, *SeP*; *Vše co viděla, zdálo se jí jako chmurným snem*, s. 69, *SeP*). Ve všech citovaných příkladech adjektivum nejen zintenzivňuje navozenou představu, ale i blíže specifikuje sémantiku Kt (např. v první ukázce je *sen* aktualizován jako *horečný*, tj. *překotný*). Vlastní podobnosti vztah s tímto Kt vyjadřují u Zeyera relátory, kterými jsou nejčastěji slovesa vyjadřující pohyb nebo změnu stavu (*pohybovat se*; *kráčet* (dílno); *jít* (šerou komorou); *potáčet se*; *přikročit* (k svému dílu); *přisednout* (k pianu); *povstat*; *vstát*; *zmizet*; *dotknout se* (kláves), dále slovesa vyjadřující činnosti lidských smyslů (*vidět*; *slyšet a vidět*; *vidět a slyšet*), popř. psychických stavů (*být si vědom*; *být pohroužen*). Ojedinele se objevuje spojení verba široké kategoriální platnosti *být* a kvalitativního adjektiva, odvozeného od abstrakt, popř. adjektiva vyjadřujícího neaktuální vykonávání děje (Karlík, *Neku-*

la, Rusínová, ed., 1995, s. 171 a 173). Kvalita je přitom s Kt v úzkém významovém vztahu (*být měnivý a kouzelný*).

Výklad významu přirovnání s Kt *sen se* u Zeyera omezuje na vystižení druhu podobnosti co do jeho kvality. V prvním případě má povahu vlastnosti (rychlost), v druhém děje (absence vědomí na vykonávaném jednání). Vlastnost postižující rychlost v podobnostním vztahu ke Kt *sen* vychází z lidového jazyka (Zaorálek, 1963, s. 578). Druhý výklad, tj. „bez plného vědomí“ či „chodit / být jako ve snu / snách“ (tamtéž) ukazuje, jak Zeyer aktualizuje tento podobnostní vztah výše zmíněnými relátory a rozvíjí automatizovanou spojení lidového jazyka.

Přirovnání s Kt *sen se* v Zeyerových textech vztahují v naprosté většině ke Kd, kterým je hlavní postava vyprávění. Hlavní hrdina prožívá určité dějové jednání v psychickém stavu, jehož podobnost básník vyjadřuje tímto ustáleným modelem. Takto demonstrované chování postav ukazuje na jistou absenci jejich vědomí na prezentovaném dějovém jednání, a to zejména v jejich vztahu k vnějšímu okolí. Postavy u Zeyera prožívají vypjaté okamžiky svého příběhového jednání ve stavu určitého zamyšlení, ve kterém „nevnímají plně své okolí“ (SSČ, s. 381), a tudíž nekontrolují zcela své jednání svým vědomím. Účast jejich vědomí ve vypjatých dějových scénách je tak poněkud oslabena. Naše tvrzení podporuje i případ, kdy Zeyer účinek tohoto prostředku ještě znásobuje tím, že v této sémantické funkci přiřazuje další synonymní Kt, např. *jako somnabula (Sestupovala pomalu s ležením, jako ve snu kráčela pak dálnou, jako somnabula přikročila k svému dlu, s. 37–38, Tlok)*. V tomto případě funkční obměnou opakujícího se motivu (ve snu / somnabula) Zeyer stupňuje účinek svého básnického obrazu výrazem silnějším. Tato gradace je založena na přenesení významu z vlastnosti, která je typická pro určité jednání, k postavě. Kvalita, která je pojmenována, se přitom ve svém účinku významně stupňuje.

Oslabenou účast vědomí postav na jejich příběhovém jednání podporuje u Zeyera i vysoká frekvence Kt s částečně synonymní sémantickou funkcí jako Kt *sen*. Často najdeme v tomto smyslu u Zeyera na pravé straně jeho přirovnání jmenný tvar *omámen* (*Byl jako omámen tím hučením větru, tím blouzněním bouře, stále blíže a blíže přicházející, s. 84, TLOK*), popřípadě *omráčen* (*Sestra Paskalina stála chvíli jako omráčena, s. 13, SEP*). Podobně je možné vnímat i další přirovnání s Kt, kterým může být substantivum v 6. p.sg. *bezvědomí* (*Tak stál chvíli jako v bezvědomí, s. 64, TLOK*), *agonie* (*Odpověděl cizinec, svíje se jako v agonii, s. 71, SEP*), adjektivum *bezduchý* (*Od toho dne chodila jsem jako bezduchá, s. 94, JSAJ*) i substantivní varianta v 2.p.sg. *bez duše* (*A když vstal, chodil jako bez duše, s. 79, TLOK*) a konečně frazémy jako *smyslů zbaven* (*A vzkřikl jako smyslů zbaven, s. 83 TLOK*) či *uštknut hadem* (*Jako hadem uštknuta podala mu balíček, s. 85, JSAJ*). Obdobnou sémantickou platnost mají v textu ale i další přirovnání (*Řekl Abisafn, jakoby se probouzel, s. 51, TLOK*; *Prchala jsem bez plánu a bez cíle, jako pravý šlénec, nevědouc kam, bez myšlenky, bez vědomí, s. 106, JSAJ*). Tato jakási neurčitost vědomého jednání se může týkat i neživých věcí (*Nedaleko ní bylo malé jezírko, voda to černá, stále se čeříť jakoby zmítaná rukou neviditelného démona, s. 101, JSAJ*).

Vysokou frekvenci ve funkci Kt má v Zeyerově textu také přirovnání k substantivu *blesk* (*4x jako blesk; 3x jako bleskem; 1x jako blesky; 2x bleskem*). Obdobně jako tomu bylo u Kt *sen*, je i toto Kt zastoupeno ve všech analyzovaných textech. Kt *jako blesk / blesky / bleskem* spojuje Zeyer především s relátorem *schvátit* (*Pouhé jeho vdýchání schvacuje jako blesk, s. 67, TLOK*). V jednom případě je, jinak ustálená, podoba komparátoru rozvedena jmenným tvarem adjektiva vytvořeným z tohoto relátoru (*jako bleskem schvácený*). U přirovnání tohoto typu je v básnickově próze upřednostňována vlastnost blesku jako „intenzivního světla, záře, lesku“ (SSČ, s. 32), především však jeho ničivé síly tím, že toto Kt je spojeno s verbem, popř. jmenným tvarem adjektiva *schvátit / schvá-*

cen, tedy „vysílit, vyčerpat, zničit, uštvat“ (tamtéž, s. 385). Názorným příkladem je v tomto smyslu přirovnání, kdy substantivum *blesk* je ve funkci Kd, tj. referentem přirovnání (a *modré její blesky plnily prostor jako lunným světlem*, s. 68, SeP). U spojení tohoto Kt s jinými relátory, kterými jsou u Zeyera nejvíce slovesa vyjadřující pohyb nebo změnu stavu (*prolétnout; ploužit se; zamíhnout se; uhasnout*), slovesa intelektuálního postoje (*poznat*) a slovesa činnosti lidských smyslů (*vidět; uvidět*), je tomu již odlišně. U těchto přirovnání již vystupuje do popředí nejustálnější a do jisté míry lidový význam tohoto přirovnání, kterým je význam krátce trvat, tj. „rychle“ a „náhle“ (Zaorálek, 1963, s. 461).

Výjimečné je v tomto smyslu přirovnání: *Po drsných, tmavých zdech ploužily se jako blesky velikánské ještěrky*, (s. 68, SEP). Zde je navozena do jisté míry nejednoznačná asociace. Pravděpodobně se jedná o kombinaci obou výše zmíněných případů, kdy na tmavých zdech ještěrky mohou vzbuzovat rovněž představu „světla“ a „lesku“ (pro tyto referenty ovšem atributy zcela nepříroze-né) a zároveň jejich pohyb může upomínat na prezentované Kt. Zajímavé je, že básník v tomto případě nepřirovnává Kt k atributům jako rychlost či náhlost, ale použítím relátoru odlišné sémantické platnosti staví toto přirovnání do výrazné významové aktualizace k jinak u něho zcela ustálenému modelu. Pro ojedinelost tohoto příkladu si zařadíme celou citaci do kontextu, ze kterého jsme toto přirovnání vyňali:

„... Prostřed jezera stál zámek, ohromný, velkolepý, pošmurný. Byl z neotesaných balvanů vystaven, na terasách jeho rostly tisícileté cypřiše, a v hloubce temných, do černa se ztrácejících jeho oblouků a kobek skákaly bludičky. Po drsných, tmavých zdech ploužily se jako blesky velikánské ještěrky. Byl strašidelně krásný ...“, s. 67–68, SeP.

Citovaná pasáž je asi z poloviny vyprávěného příběhu, kdy si tajemný cizinec (d'ábel) odváží hlavní postavu, sestru Paskalinu, na svůj zámek. V ukázce jsou prezentovány informace o zámku (dojmy z něho) takovým způsobem, jak by pravděpodobně upoutávaly pozornost příjízďčících osob (sestry Paskaliny) k zámku. Je zde tedy plně rozvinut slohový postup popisný. Popis zámku je založen na výčtu jeho nápadných znaků, které vycházejí z dvou prioritních představ vyjadřených adjektivy *strašidelný* a *krásný* z poslední resumující věty. Každá věta tohoto popisu obsahuje konfrontaci těchto zde propojených představ. V první větě je to výčet tří hodnotících adjektiv (*ohromný, velkolepý x pošmurný*), ve druhé jsou to *neotesané balvan* a *tisícileté cypřiše* spolu s *černou temnotou* a *světlem bludiček*. Ve třetí větě, ze které pochází naše přirovnání, jsou vedle sebe položeny *drsné, tmavé zdi* a *velikánské ještěrky*, které *se ploužily jako blesky*. Funkční výstavbu takto implicitně strukturovaného popisu uzavírá explicitní resumé (*Byl strašidelně krásný*). Nejednoznačnost asociace Kt vychází z představy, která je navozena kontextem, do kterého je toto přirovnání zasazeno. Nejprve je to zřejmý komíhavý pohyb ještěrek, který navozuje obecně představu pohybu blesku. K tomu se ovšem připojuje naše subjektivní očekávání po pravidelnosti v takto kontrastně prezentovaném popisu (Irelevantní je v tomto smyslu logický úsudek, který by upřednostňoval argument, že na tmavých zdech nemožou být tmavé ještěrky z perspektivy postavy příjízďčící na koni vidět). Toto naše očekávání sugeruje do našeho vnímání kontrastní představu k *tmavým a drsným zdem*, které jsou tím *strašidelným*, a podněcuje touhu hledat u *velikánských ještěrek* ono *krásné*. Sémantická aktualizace ve vztahu relátor (*ploužit se*) a komparátor (*blesk*) tak zde plně odpovídá celkovému záměru tohoto slohového útvaru, a je tak ve svém užití funkční.

Zvýšenou frekvenci mají v Zeyerových přirovnáních ve funkci Kt i substantiva *přízrak / zjevení* (2× jako *přízrak*; 1× jako *gigantický přízrak*; 1× jako *zjevení*). Kt *přízrak* je u Zeyera významově propojeno s Tk *bledý*. Toto adjektivum pojmenovává v Zeyerově přirovnání nápadný fyzický znak postavy vizuálně vnímatelný, který je přirovnáván k něčemu neskutečnému, k nějakému „smyslovému preludu, hrozné představě, vidině“ (SSČ, 1998, s. 341). Samotný podobnostní vztah *být bledý jako přízrak*, ač nepatří do lidové mluvy, představuje však v tomto případě

do jisté míry metaforu lexikalizovanou (*Byla bledá jako přízrak*, s. 69, TLOK). V ostatních případech výskytu tohoto Kt je naproti tomu již metaforický vztah značně aktualizován. V prvním případě, kdy Kt *přízrak* je ještě dále rozvedeno intenzifikujícím adjektivem *gigantický*, je metaforický vztah založen na možnosti, že *přízrak* je schopen udávat určitou dimenzi (*Abisáin viděl v té strašidelné záři Toledo se strmícími věžmi a valy se na obloze rýsovat jako gigantický přízrak*, s. 12, TLOK). V jiném příkladu ve spojení s relátorem, kterým je sloveso vyjadřující změnu stavu *padnout*, jde o vyjádření aspektu času, a to jeho překotnosti, náhlosti či nenadálosti (*Veliký jejich klid padl mu v duši jako zjevení*, s. 12, TLOK). Tento podobnostní vztah mezi Kt a relátorem má svůj původ v lidovém jazyce (Zaorálek, 1963, s. 620). Přirovnání nabývá však u Zeyera osobitě metaforičnosti abstraktností Kd *klid*, které ve spojení s relátorem vyjadřujícím pohyb nabývá nové účinnosti. Jiné významové výklady známé z lidového jazyka, jako např. *vyjeveně / užasle se dívat* (tamtéž, s. 620), se u Zeyera neobjevují.

Vyšší kvantitativní zastoupení mají ve funkci Kt v Zeyerově přirovnání také příznakové názvy dějů vyjádřené verbálními substantivy. Nejčastěji pojmenovávají činnosti probíhající samovolně v přírodě (*jako bublání velkého potoka; jako šum hlubokého pramene; jako šelest větru; jako smutné, sladce tklivé zašveholení drozda; jako docela slabé zašveholení drozda; jako z šelestu polních hlasů*). Činnosti probíhající v přírodě jsou v básníkově próze zastoupeny i různými atributy přírodních živlů (*jako potopa; jako ta bouře venku a ten vítr; jako přlboj povodně*). Abstraktnost Kt je u Zeyera vůbec velmi příznačná (*Cítila (Paskalina) cos jako leknutí, úžas, ale též cos jako jásání a radost*, s. 51, SEP). Dvojnásobné zastoupení má v korpusu básníkových přirovnání ve funkci Kt například abstraktní substantivum *vůně* (*jako vůně; jako vůně balsámu z Jericha*). Zajímavé je, že v obou případech toto Kt je spojeno s abstraktním Kd (*vidina; mátoha*). Abstraktní představa přitom asociuje básníkovi vždy něco pozitivního (*Vznášela se mátoha Samkova, libá jako vůně, s. 134, TLOK; Vidina zlatovlasé Rispy vrátila se v jeho duši a naplňovala ji jako vůně balsámu z Jericha, s. 59, TLOK*).

Z konkrét je nejfrekventovanější Kt u Zeyera substantivum *hvězda*. V kontextu Zeyerových přirovnání se jedná o druhé nejfrekventovanější Kt vůbec (*4x jako hvězdy; 2x jako hvězda; 1x jako ty hvězdy; 1x jako černé hvězdy; 1x jako hvězda na nebi; 1x jako chomáč nejbělejších hvězd; 1x jako ono plna hvězd; 1x jako posety hvězdami; 1x jako hvězdný paprsek*). Nejčastější podobou tohoto Kt je základní nerozvinutá podoba tohoto substantiva v plurálu (*jako hvězdy*). U Zeyera je toto substantivum *hvězda / hvězdy* často dále rozvíjeno. Najdeme zde pestré možnosti, kdy základní člen Kt je rozvíjen (lokalizován) dalším substantivem (*jako hvězda na nebi*) nebo kvalifikačním adjektivem (*jako černé hvězdy*) či ukazovacím zájmenem (*jako ty hvězdy*). Substantivum *hvězda* najdeme na pravé straně Zeyerova přirovnání ale i ve funkci rozvíjejícího členu (*jako chomáč nejbělejších hvězd*). Určujícím členem tohoto Kt je v tomto případě *chomáč/chumáč*, který v soupisu našich přirovnání najdeme i bez spojení se substantivem *hvězda* a znovu jako určující člen pravé strany Zeyerova přirovnání (*jako chomáč nejbělejších hvězd, s. 91, TLOK; jako chumáč vysoko nad samými oblaky, jásavými písněmi, s. 122, TLOK*). V dvojnásobném zastoupení najdeme

ve funkci Kt u Zeyera i adjektivní variantu od základní podoby substantiva *hvězda*, a to buď ve funkci přívlastku (*jako hvězdný paprsek*) nebo jako jmenný tvar adjektiva utvořený od slovesných základů, které slouží jako součást pasivního tvaru slovesného (*jako posety hvězdami*).

Kt *hvězda* dává Zeyer přitom nejčastěji do významového vztahu s Kd *oči* (*a temné oči plály jako černé hvězdy*, s. 74, TLOK). Ve funkci Kd může vystupovat i hlavní postava vyprávění a společným znakem mezi tímto Kd a Kt *hvězda* jsou pak *oči* (*že měl* (Samko) *oči jako hvězdy*, s. 133, JSAJ). Podobnostní vztah Kd *oči* a Kt *hvězdy* co do kvality, kterou je společný Tk *jasný*, vychází z lidového jazyka (Zaorálek, 1963, s. 494). Zeyer však ve svých přirovnáních pole lidového jazyka výrazně překračuje. S lidovým jazykem jej spojuje příznačná absence deminutiva u tohoto Kt. Ráz tohoto podobnostního vztahu u Zeyera významně naznačuje relátor, kterým je vždy z větší části sémanticky určující verbum (*planout / svítit*). V ostatních případech se toto Kt vztahuje k postavě, které jsou připisovány pro básníka vždy vysoce hodnotné kvality Kt *hvězda*, jako je *krása* (*byla ... krásná jako hvězda*, s. 69, TLOK), dále je u Zeyera tímto Kt aktualizován i *Kristus*. Společným znakem je v tomto případě zázračný skutek, tj. nanebevzetí (*Opěvovala toho, jež slíbil Bůh a jenž vycházeti bude jako hvězda na nebi*, s. 55, TLOK). Konečně může být relátorem u Zeyera v tomto smyslu i *duše* se společným znakem vyjadřujícím nekonečnou rozlohu (*Duše jeho roste jako nesmírnost' nebe a byla jako ono plna hvězd*, s. 131, TLOK). U dvou posledních příkladů je zajímavé užití relátoru, pro který je charakteristickým znakem pohyb (*vycházet / být jako nesmírnost' nebe = růst*). Obdobně je tomu i u konkrétních Kt, které jsou v básníkově textu indexy nádhernosti, jedinečnosti a skvělosti takto prezentovaného světa; například *růže* z *Jericha*, společným Tk je barva symbolizující čistotu (*Růže z Jericha vykvetla čaroplně z roztrženého škapulíře, bílá jako hvězda*, s. 73, SEP) nebo *oblečení*, se společným znakem zářivosti (*Byly to závoje a roucha tkaná z přediva salamandrů, byly měkké jako peří labutí, lehké jako mha, zářivé jako hvězdy*, s. 45–46, SEP) či *prostor* stírající hranice mezi nebem a zemí (*Umrzlé cesty byly jako posety hvězdami*, s. 88, JSAJ). Všechny zde citované příklady a obecně samotný výskyt tohoto Kt představuje u Zeyera vždy aktualizaci Kd ve smyslu vysoce pozitivním, esteticky hodnotným. Nejlépe to dokládá přirovnání s relátorem široké kategoriální platnosti *mít*, kdy tyto kladné hodnoty naznačené vzájemným podobnostním vztahem mezi Kt a Kd, kdy společným znakem jsou u Zeyera nejčastější *oči*, stačí pouze *mít* (*že měl* (Samko) *oči jako hvězdy*, s. 133, TLOK).

Z hlediska kvantity jsou ve funkci Kt u Zeyera příznaková i substantiva *paprsek*, *slunce* (*zora*) a *měsíc / luna*. Podstatné jméno *paprsek* najdeme jako Kt nejčastěji v této nerozvedené variantě v singuláru. V jednom případě je tato singulární podoba rozvinuta kvalifikačním adjektivem, které explicitně ukazuje spojení této představy se substantivem *slunce* (*Samkovým tělem to probíhalo jak sluneční paprsek*, s. 126 TLOK). Takto rozvinutou představu najdeme u Zeyera i v plurálové variantě (*paprsky*), rozvíjejícím členem je tak zde substantivum (*vlasý jako paprsky slunce*, s. 133, TLOK). Vůbec nejčastější je ale v Zeyerově přirovnání ztotožnění představ *paprsku* a *světla*, explicitně vyjádřeno bílou bar-

vou (*Dlouhým korridorem nesla se jako bílý paprsek postava v řeholním hávu*, s. 78, SEP). Varianta tohoto Kt v plurálu je v tomto směru u básníka mnohem pestřejší a podléhá vyšší variantnosti. Základní člen (*paprsky*) je zde přítom rozvíjen i dvěma členy, konkrétně jsou to adverbia udávající charakter (tedy ne křivý, ne nestejně vysoký) a směr (*A bílé jakési vody tryskaly jako paprsky rovně vzhůru*, s. 126, TLOK). Samotný druh podobnostního vztahu je v tomto případě značně mnohostranný. Nejčastěji je tento komparátor spojován s abstraktním, popř. neurčitým Kd (*zjev Kristův; mátoha Samkova; postava v řeholním hávu; zjev sakristiánky*). Společným atributem je zde relátor naznačující pohyb (*přicházet; vznášet se; nést se; probíhat; naplnit*) spojený s explicitně vyjádřeným společným znakem Tk, kterým je společná vlastnost a rys navozující představu světla často v kontrastu s tmavým prostředím (*zjev Kristův Přicházet šerem jako paprsek*, s. 82, TLOK). Explicitně vyjádřená kvalita může být u Zeyera i na pravé straně přirovnání, nejčastěji ve funkci přívlastku (*Samkovým tělem to probíhalo jako sluneční paprsek*, s. 126, TLOK). Je-li Kd konkrétní (*vlasý*), ustupuje představa pohybu do pozadí a pohybový relátor nahrazuje relátor široké kategoriální platnosti (*mít – zde v elizi*). Do popředí pak vystupuje především rys samotné podobnosti, který toto Kd v sobě obsahuje; tj. *vlasý* asociující básníkovi svým leskem, popřípadě svou světlou barvou *paprsky slunce* (*Vlasý jako paprsky slunce*, s. 133, TLOK).

Dalšími substantivy se zvýšenou frekvencí ve funkci Kt jsou v básníkově próze *slunce a zora*. Základem podobnostního vztahu je zde (obdobně jako tomu bylo u komparátoru *paprsky slunce*) vysoce pozitivní kvalita, kterou *slunce* jako Kt společně s atributem Tk (*skvělý*) v tomto vztahu deklaruje (*Před tou clonou stála v pravém lese světél monstrance, skvělá jako slunce*, s. 116, TLOK). *Slunce* je tak pro Zeyera v rámci jeho přirovnání především symbolem *jedinečnosti* (srovnej: „*je proti ní jako slunce*“ – Zaorálek, 1963, s. 582.) a plně ustáleným symbolem světla (*Uprostřed těch temnokřtících děv zdála se jako polita sluncem*, s. 54, TLOK). Kt tohoto přirovnání je po formální stránce v rámci kontextu Zeyerových přirovnání ustálené. Základní komponent pravé strany přirovnání je nejčastěji u Zeyera rozvit jmenným tvarem adjektiva. Pravá strana tohoto přirovnání se ovšem významně aktualizuje sémanticky. Spojení adjektiva odvozeného od verba *polit* se substantivem *slunce* je tak u J. Zeyera výrazným aktualizovaným básnickým obrazem, který má svůj zdroj v lidovém jazyce (Srovnej např. „*jako by se v slunci vykoupal*“, Zaorálek, 1963, s. 582).

Ve stejné funkci jako Kt *slunce, paprsek, hvězda* vystupují i další časté komponenty pravé strany Zeyerova přirovnání, jako *zora / měsíc / luna / nebe*. Tato substantiva ve funkci Kt se svými konkrétními druhy podobnosti ukazují, jak a čím se Zeyerův jazyk, v našem případě konkrétně přirovnání, odlišuje od jazyka lidového. S lidovým jazykem ho může spojovat obdobné zastoupení lexika. Kontext, význam či specifický druh podobnostního vztahu jsou již ale z větší části osobitým přínosem básníkovy imaginace. Všechny podobnostní vztahy jsou zde založeny na pozitivním hodnocení z větší části konkrétních Kd (*stříbrné lampy; třináct plamenů*), přičemž společným znakem je relátor vyjadřující pohyb (*šířit; planout*), popřípadě změnu stavu (*zamodrat se*); v jednom případě je

konkrétní Kd spojeno i s Tk (*sladký*). Relátor nabývá v těchto přirovnáních vyššího významu (*Jejichž (lampy) třináct plamenů ššířilo záři sladkou jako měsíce, s. 53, TLOK; Stříbrné lampy se tam houपालy na dlouhých řetězích a planuly jako zory, s. 124, TLOK; Uprostřed nich zamodralo se to jako nebe, s. 75, SEP*). Relátor zde vystupuje zároveň jako Tk a obsahuje v sobě tak společný atribut pro obě strany přirovnání (srovnej např. změnu kvality u třetího příkladu). Tendence po zvyšování sémantického postavení verba, zejména na pravé straně Zeyerova přirovnání, je určující pro poslední skupinu přirovnání, která jsou v podstatě na slovese v určitém tvaru založena. Jako Kt zde můžeme najít u Zeyera i slovesnou metaforu (*Samko se usmál, jako když vychází zora, s. 119, TLOK*), popř. již uvedenou slovesně jmennou metaforu (*Uprostřed těch temnokšticích děv zdála se jako polita sluncem, s. 54, TLOK*). Je-li Kd abstraktní, jako společný znak jsou prezentovány společné atributy, o které je rozvedeno i samotné Kt (*(zjev Kristův) byl bledý, slabě zářící jako zamlžená luna, s. 82–83, TLOK*).

Vyšší frekvenci má v Zeyerově přirovnání také Kt *hrob*. Přirovnání s tímto Kt je přitom u básníka a to jak po formální stránce, tak i ve svém podobnostním vztahu zjevně ustálené (srovnej i Zaorálek, s. 491; SJČ, s. 528). Struktura tohoto přirovnání je v Zeyerově přirovnání založena na shodném Kd *ticho*, relátoru, kterým je verbum široké kategoriální platnosti *být*, popřípadě *nastat* (+ nepovinné určení místa), následuje komparátor a ustálené Kt v *hrobě* (*Bylo ticho v dílně jako v hrobě, s. 35, TLOK*). Ustálenou formu má i podoba s elizí komparátoru (*Nastalo hrobové ticho, s. 123, JSAJ*). Právě pro ustálenou podobu tohoto podobnostního modelu přiřazujeme i zde tento typ k přirovnání, nikoliv k metafoře.

Ustálenost ve vzájemném vztahu komponentů levé strany a pravé strany přirovnání, konkrétně mezi Tk a Kt, je příznačná i pro hojně se u Zeyera opakující Kt *smrt*. Podobnostní model je založen na do jisté míry lexikalizovaném vztahu Tk adjektiva *bledý* a substantivního Kt *smrt* (srovnej Zaorálek, s. 583; SJČ, s. 1391). Referentem, ke kterému se přirovnání vztahuje, je vždy postava příběhového jednání, v jednom případě její zastupující část, a to obličej (*Že byla paní de Dorval bledá jako smrt, s. 21, JSAJ*). U Zeyera je tak smrt evokována především vizuálně; to znamená, že aktualizován je zejména její vnější vizuálně vnímatelný znak, tj. např. barevný odstín jako *bledost*. V jediném případě je zastoupen atribut jiný, a to síla. Referentem zde není postava, ale abstraktní Kd podstatné jméno slovesné *milování* (*Neb silné jest jako smrt milování, s. 21, JSAJ*).

Mnohem pestřejší zastoupení má v tomto smyslu v Zeyerově próze významově související Kt *mrtvola*. I zde najdeme jako společný znak ustálený vizuální příznak (*U kraje té vody klesl rytíř, bledý jako mrtvola, s. 40, SEP*). V ostatních případech je ale již u Zeyera podobnostní vztah založen na různě vnímaných podobnostech. Těmi jsou u této již konkrétní podoby smrti znovu vizuální podobnost (*Vzkřikl zsinálý jako mrtvola, s. 81, JSAJ*), dále nehybnost (*Slyšel je (stromy) duněti a hřmíti tam dole, kde dopadnuvše jako mrtvolý ležeti zůstaly, s. 107, TLOK*) nebo není vzájemná společná vazba explicitně vyjádřena a do popředí je vysunuto ztotožnění referenta s Kt (*Neboť připadala jsem si sama jako mrtvola, s. 111, JSAJ*). Všechny tyto konkrétní druhy podobnosti vycházejí ve své sémantice z lidového jazyka (Zaorálek, 1963, s. 536; SJČ, s. 1027).

Pro přirovnání k dočasné nehybnosti, převážně lidských referentů, najdeme na pravé straně Zeyerova přirovnání velice často i *Kt kámen / zkamenělý*. Podobnostní vztah s tímto *Kt kámen* (tj. *nehybnost*) má svůj původ v lidovém jazyce (Zaorálek, 1963, s. 501). Určitou pravidelnost u tohoto podobnostního modelu můžeme u Zeyera pozorovat ve vztahu relátor a *Kt*; relátorem je z větší části stavové verbum (*sedět, stát, ležet*; ojedinele *zdát se, dívat se*). *Kt* tvoří nejčastěji jeden komponent, to je základové substantivum *kámen / zkamenělý* (*Ležel (Abis-afín) jako kámen*, s. 88, *TLOK*; *Lambert stál podivením jako zkamenělý*, s. 70, *JSAJ*). S adjektivem *zkamenělý* se v básnickově próze také nápadně opakuje *Tk*, které jako společný znak celého přirovnávacího modelu vyjadřuje údiv či podiv (*podivením, podivem*); jinak řečeno k dočasné nehybnosti přivádí postavy u Zeyera často údiv. To je ale znovu ustálený podobnostní vztah, který zachycují příručky orientující se na běžně mluvený jazyk „strnout úžasem, úlekem“ (tamtéž, s. 620). V tomto smyslu najdeme v Zeyerově přirovnání i srovnání, která jsou vyjádřena rozličnými pádovými vazbami. Do popředí je zde evokován zejména proces znehybnění (*Benigna zdála se být proměněna v kámen*, s. 21, *SEP*), popřípadě, kde motiv znehybnění doprovází přímo vyjádřenou příčinu tohoto stavu (*Svázaný Samko díval se zkamenělý hrůzou na strašný ten výjev*, s. 107, *TLOK*). Motiv nehybnosti přitom podléhá, co se *Kt* týče, v korpusu námi vybraných básnickových próz určité variabilitě.

V Zeyerově přirovnání můžeme nalézt v této funkci i *Kt* s podobnou výpovědní hodnotou. Například u *Kt kámen*, zejména v zastoupeném spojení *proměněna v kámen* (viz výše) má Zeyer do určité míry synonymní, ale méně frekventované *proměněna v sloup* (*Paskalina stála jako proměněna v sloup*, s. 51, *SEP*; *Zůstal jako změněn v sloup bez pohybu, bez myšlenky, bez dechu*, s. 76, *TLOK*). Je potřebné zdůraznit, že se jedná o ojedinele zastoupené případy. Ve smyslu dočasné nehybnosti je u Zeyera základní *Kt* pro pravou stranu Zeyerova přirovnání *kámen / zkamenělý* (Výše zmíněné *Kt sloup* asociuje u Zeyera například i atribut *vyšoký jako sloup* (*Byly to plameny zlatých lamp a nesčetných voskovic, vysokých jako sloupy*, s. 116, *TLOK*). Proces nehybnosti, doslovně *tuhnout*, tj. změnu stavu Zeyera na pravé straně přirovnání přímo explicitně pojmenovává (*Poznenáhlu zdálo se jí, že les bral na sebe podivně vzezření, bylo jakoby pomalu tuhl*, s. 75, *SEP*).

S výběrem naší sondy, která se orientovala z větší části na legendy, koresponduje tematicky četné zastoupení *Kt*, kterým je u Zeyera substantivum v lokálu sg. v *modlitbě*; často ještě rozvíte adjektivem ve funkci přívlastku, které základní komponent blíže specifikuje, popřípadě má funkci intenzifikační (*klonil se zakuklen jako v hluboké modlitbě téměř až na zem*, s. 71, *TLOK*; *lámali mohutné větve (sloni), a mávali jimi proti měsíci, v obdivu a jako v modlitbě*, s. 46, *SEP*). Ve všech zastoupených příkladech jde o vyjádření pokory, příznačný je zde především výskyt relátorů pohybu, a to zejména ve směru shora dolů; referent může být různý (zastoupen je např. i zvířecí referent slon – viz příklady).

Hojně zastoupenou skupinou tematicky blízkých motivů na pravé straně Zeyerova přirovnání je druh podobnosti založený na evokaci *ohně*. U Zeyera je tato představa vyjadřována substantivy *ohně, žár, požár a jiskra*. Na námi excerpovaném materiálu je přitom možné vnímat mezi těmito *Kt* určité distinkce. S představou *ohně* jako tepla je spojeno v Zeyerově přirovnání vždy *Kt žár*. Tato tepelná představa (vysoká teplota, horko, výheň – *SSČ*, s. 586) aktualizuje u Zeye-

ra abstraktní Kd jako *nenávisť, zášť* nebo *objetí*. Substantivum *žár* je často intenzifikováno adjektivy jako *vroucí, neuhasitelný* a ve funkci Kt je u Zeyera vždy v přeneseném a dnes knižním (tamtéž, s. 586) významu (*Něco jej tam páliło jako neuhasitelný žár, s. 79, TLOK; Když obejmutí moje bude vroucí jako žár, s. 121, JSAJ*). Obdobně je motiv tepla vnímán v přeneseném významu, dnes i s jistou expresivitou, kterou sugeruje „pocit horka“ (tamtéž, s. 241), i u substantiva *oheň*. Toto Kt symbolizuje u Zeyera dlouhodobý proces všeobjímající a všepohlující / všesžirající, a to stejně jako Kd, kterým je obdobně vnímané abstraktní Kd *láska* (*Láska zžírá srdce moje ohněm nehasnoucím, s. 41, JSAJ; Hřích táhl jej před boží tvář, jako oheň Eliáše táhl za živa v samá nebesa, s. 86, TLOK*). V tepelném významu se objevuje v Zeyerově přirovnání ve funkci Kt i substantivum *peklo*, tedy podstatné jméno s poněkud odlišnou výpovědní hodnotou (*A slzy nesmírné kajícínosti, žhoucí jak peklo tekly mu po tváři, s. 83, Tlok*).

Odlišněji prezentuje motiv ohně v Zeyerově přirovnání Kt *jiskra*. Toto podstatné jméno se ve funkci Kt objevuje v obdobné sémantické platnosti druhu podobnosti, jako tomu bylo u Kt *žár* nebo *oheň*, tj. představující především jeho vysokou tepelnou hodnotu. Rozdíl je možné vnímat v tom, že toto Kt u Zeyera zastupuje část za celek, tedy stejně jako Kd (*hrot x jiskra; a hrot jeho (šípů) páli v srdci mém jak žhavá jiskra, s. 32, JSAJ*). Častěji však toto Kt evokuje v básníkově próze v rámci jeho přirovnání nikoliv tělesně vnímanou horkost, ale především jiné vlastnosti ohně, jako nespoutanost, hravost a krásu. To jsou atributy, které prezentují oheň v jeho estetičnu a především v jeho rané fázi, tj. jako pouhou předzvěst ohně jako ničícího živlu (*Chtěla jsem utopiti palčivý ten pocit, který se byl ve mně zrodil jako jiskérka, ale který rostl a rostl až vyšlehl v jasný plamen, v požár duši i tělo požírající, s. 114, JSAJ*). *Jiskra* je tak pojímána v prezentovaných podobnostních modelech u Zeyera s pozitivními atributy jako *volnost, svoboda, ryzost* a je *vykřesaná* ze samého jádra daného zdroje. Příznačné je v tomto smyslu v Zeyerově přirovnání zastoupení do určité míry synonymních referentů jako *skřivan* (volnost, svoboda) či *píseň* (ona ryzost či opravdovost) aj. (*Kolikráte vítali ho skřivani, třepetajíce se jako chumáč jisker vysoko nad samými oblaky, jásavými písněmi, s. 122, TLOK; Byla to opět jedna z těch písni slovenských, jež plné něhy, jako čarovité jiskry, vykřesané ze samého srdce uhněteného národa, duši i posluchače mocně jímají, s. 122, JSAJ*). U Zeyera přitom *jiskra* představuje vždy zejména symbol *pohybu*, symbol jakési *hybné síly*, která se neomezuje jen na živel ohně, s jeho nejčastější tepelnou představou. V Zeyerově přirovnání také nenajdeme toto Kt ve významu „bystrost, důvtip, vzlet“, tj. typ „děvče jako jiskra čilé“ (SSČ, 1998, s. 123), mající svůj původ v lidovém jazyku. Přirovnání s Kt *oheň* tak u J. Zeyera v převážně většině případů nevycházejí z lidového jazyka.

Těmito příklady jsme samozřejmě motiv *ohně* v Zeyerově přirovnání nevyčerpali. Na pravé straně jeho přirovnání se objevuje často také např. substantivum *plamen*. Podobnostní model je zde založen na metaforickém (*Bylo černé (roucho) a jakoby zlatými plameny protkané, s. 61, JSAJ*), popřípadě metonymickým přenesením významu (*Celá vedlejší komnata zdála se jediným plamenem, deštěm jisker všech barev, s. 69, JSAJ*). V Zeyerově próze představují již jen ojedinělé příklady. Tendence popsané výše jsou podloženy frekvencí a odpovídají kvantitativnímu zastoupení jednotlivých Kt, od kterého naše úvahy vycházely.

Ve všech nejčastěji zastoupených typech Zeyerova Kt, které jsme zde doposud zmínili, najdeme jeden stále se opakující významový atribut. Tím je Zeyerova záliba v lesku, špercích, zlatu, stříbru či drahém kamení. Příklady lze uvést pro všechny typy Kt, jak jsme si je výše pro naše potřeby klasifikovali. Například pro Kt pojmenovávající konkrétní věci (*Ta řeka se leskla jako roztavené zlato, s. 45, JSAJ; Ona zář, která ji zbudila, vycházela z jeho vod, svítila jako stříbro, s. 67, SEP; a ústa jeho rány v boku ronila krůpěje jako jasné rubíny, s. 90, TLOK*). Stejně tak pro přirovnání, kde pravá strana je založená na ději, tzn. že obsahuje např. dějové adjektivum (*A bílé stěny budov byly světem západu jako zlatem postřikány, s. 123, TLOK*). Příklady lze najít konečně i pro Kt označující zvířata nebo rostliny (*Ta šlehající vatra zdála se mu také cosi jako pták zlatorudých křidel, kterými tloukl, až z nich jiskry lítaly, s. 125, TLOK*), či Kt větná (*Jen na jednom místě byla plna rudého blesku, jako kdyby někdo poklad zlata a rubínů byl do její mělčiny vysypal, s. 97, TLOK*).

Všechny tyto příklady spojuje v rámci pravé strany Zeyerova přirovnání upřednostňování slov, jejichž významnou funkcí v přirovnání je funkce estetická. Slovy s prioritní estetickou funkcí přitom máme u Zeyera na mysli především znovu *zlato* (*Ta řeka se leskla jako roztavené zlato a vlnky na ní poskakovaly v radostném rytmu, s. 47, JSAJ*), *stříbro* (*Odkud ještě za Pánem píseň svou sýlal, jasnou jako stříbro, s. 104, TLOK*), *drahé kamení* (*Vltava zdála se řekou z temného tekutého jantaru, s. 9, TLOK; a ústa jeho rány v boku ronila krůpěje jako jasné rubíny, s. 90, TLOK; Na ty krásné oči, které byly jako drobnohledná mosaika z bílého, trochu přimodralého mramoru a černého, ideálního diamantu, s. 40, JSAJ; Tu cítila, jak z dlaní jejich vycházelo bílé světlo jako z průhledných drahokamů, s. 36, SEP; Stromy byly postřibřeny jiním, které při záři měsíce a rudě i modře hořících pochodní se skvělo jako démantový peř, s. 88, JSAJ; Slza velká jako perla padla na čelo hříšnice, s. 79, SEP), *vzácný vosk* (*Bílá a jemná (ruce) jako z nejvzácnějšího vosku, s. 24, SEP*). Dále sem lze přidat i *drahé* nebo *vzácné oblečení* (*Strop z cedrového dříví z Libánu byl jako temná krajka, tak bohatě bylo jeho dokonalou finessou provedené vyřezávání, s. 52–53, TLOK*) a další rekvizity Zeyerova lesklého světa.*

Zvýrazněnou estetickou funkcí nesou v textu ve funkci Kt i slova spojená tematicky s křesťanstvím, to je jakési rekvizity z oblasti křesťanství (*A libou vůni jako balsámu, s. 53, TLOK; Vidina zlatovlasé Rispy vrátila se v jeho duši a naplňovala ji jako vůně balsámu z Jericha, s. 59, TLOK; Kvetoucí na druhém břehu vega omamovala vůně zahrad a polí jako kadidelnice, dýmající slavnostně před oltářem, s. 60, TLOK; Vylévaly bledé ty panny se zraky planoucími mystickým žářem hymny svoje, jako balsám vonící u nohou sochy Kristovy, s. 63, TLOK; Den co den klečel pod křížem a vyléval poklady svých citů, nepoznané lidmi, před nohama Spasitelovými, jako dravý balsám Východu, s. 131, TLOK). Svěbytnou skupinou jsou zde také velmi častá přirovnání přirovnávající k určitým fiktivním postavám tohoto tematického světa (*jenž mocný jako polobůh, skvělý jako římský císař, svatý jako archanděl, s. 10, SEP; Je neodolatelný jako anděl, s. 29, SEP; Zdála se jako Magdaléna pod křížem, s. 63, SEP*). Tato Kt jsou často součástí intenzifikačních přirovnání. Ta jsou u Zeyera po tematické stránce plně ustálená (*Mluvil (matka paní de Dorval) jako ďábel, s. 109, JSAJ*). Die našeho soudu obdobnou funkci jako rekvizity z oblasti křesťanství plní v novele Jeho svět a její motivy z řecké mytologie. Tento tematicky jednotný celek motivů vnáší do Zeyerova přirovnání přitom pro básnickovy legendy neznámý prostředek, kterým je ironie. Ta je založena převážně na komparaci mezi citací a příběhovou realitou (*Mluvíte strýčku, jako zosobněná Odysseia, s. 71, JSAJ*).*

Ze zvířecího světa se objevuje nejčastěji na pravé straně Zeyerova přirovnání substantivum *pták*. Pod toto rodové pojmenování zde zahrnujeme i sémanticky

podřízená pojmenování druhová. Největší podíl na této příznakové frekvenci má třetí z legend o krucifixu Samko Pták, kde motiv ptáka je přímo ústředně spojen s hlavním hrdinou příběhu (srovnej samotný název legendy). Kt tohoto typu najdeme ale i v ostatních textech našeho korpusu. U Zeyera je přítom výrazná tendence tento základní člen pravé strany přirovnání dále rozvíjet. Pouze v jediném případě je tak v korpusu našich přirovnání zastoupeno toto Kt v prosté, tj. nerozvitě podobě (*vzdušná (mátoha Samkova) jako pták, s. 134, TLOK*). Mnohem častěji je pak v tomto smyslu tento základní člen pravé strany přirovnání rozvit dalšími rozvíjejícími členy. Těmi jsou nejčastěji kvalifikační adjektiva určující blíže jeho druh, popř. jeho nápadný znak (*Oči její žlutavé, kulaté jako nočního ptáka, s. 17, TLOK*). Ojediněle tvoří pravou stranu Zeyerova přirovnání celá věta, často dále rozvita vedlejší větou (*Myslíl na všechny písně, které mu v srdci klíčily a které jako ptáci v kleci smutně mlčely, neb nebylo jim lze z jeho stísněných prsou, na nichž ležel balvan prokletí a neštěstí těžce, přetěžce jako na celé jeho rodné zemi, s. 15, TLOK*). V již zmiňované legendě Samko Pták najdeme ve funkci Kt i konkrétní druhové názvy (*Uměl zpívat jako drozd, klokotati jako slavík, hvízdati jako kos, s. 102, TLOK; Jsem tichý jako holubice, s. 83, TLOK; Pro Samka byl zvon cosi jako ohromný, kovový orel andělského hlasu, s. 112, TLOK*). Podobnostní vztah je u tohoto Kt motivován především konotacemi, které spojují u Zeyera ptáka s atributy, jako je *volnost, svoboda*, tj. jinak řečeno *pohyb v neomezeném (vzdušném) prostoru*. Druh podobnosti s tímto Kt zdůrazňující motiv volnosti ve smyslu „úplné svobody“ (Zaorálek, 1963, s. 568) vychází z lidového jazyka. Jedná se ovšem o biblismus (Flajšhans, s. 317). Pro Zeyerovo přirovnání je charakteristické v tomto smyslu zejména spojení mezi abstraktním Kd a Kt *pták (Vznášela se mátoha Samkova, libá jako vůně, bílá jako paprsek, vzdušná jako pták, s. 134, TLOK)*. Je-li Kd konkrétní, často jej v kontextu vyprávění může čtenář vnímat v abstraktním nebo symbolickém smyslu; ten je pak metaforicky vztahován k osudu hlavního hrdiny (*Pro Samka byl zvon cosi jako ohromný, kovový orel andělského hlasu, zvon, zvon věru byl mu ptákem, sídlícím vysoko nad nenávisť lidí, soused oblaků, druh větrů, a byl ptákem nešťastným, neboť byl uvězněn, přivázán, a zjev jeho, hluboký a smutný, byl velkou žalobou, s. 112, TLOK*).

Motiv volnosti nebo svobody ve spojení s Kt *pták* najdeme u Zeyera ale i v opačné konotaci, tj. ve významu pro omezený pohyb, a to vždy způsobený mimo vůli hlavní postavy (*Myslíl na všechny písně, které mu v srdci klíčily a které jako ptáci v kleci smutně mlčely, s. 15, TLOK*). Vůbec pohyb ptáka jako jednotlivce či celé skupiny je pro Zeyera ústřední pro podobnostní model jeho přirovnání s Kt čerpajícím ze zvířecího světa (*Temné postavy židů v dlouhých kaftanech a bílé zpěvy jejich žen a dcer zahalené ve světlé závoje, rojily se ze synagogy jako veliké hejno ptáků, temných a jasných, s. 51, TLOK*). Ostatní aktualizace podobnostního vztahu mezi Kt *pták* a konkrétními Kd vychází buď z ustáleného metaforického vztahu označujícího podobnost dvou dějů (*Uměl zpívat jako drozd, klokotati jako slavík, hvízdati jako kos, s. 102, TLOK*) nebo vlastností (*Jsem tichý jako holubice, s. 83, TLOK*) či tvaru a kvality (*Oči její žlutavé, kulaté jako nočního ptáka, s. 17, TLOK*). Zvláštní postavení má u Zeyera i

pojmenování mláděte od tohoto Kt, které napomáhá proměňující se charakteristice hlavní postavy této legendy. Substantivum *ptáče* zdůrazňuje v básníkově přirovnání typické atributy jako *nezkušenost, zranitelnost, bezbrannost* (*Hraběti se zdála (Gabriela) jako ptáče se sklopenýma křídly, s. 57, JSAJ*). Kt *pták* nevystupuje v Zeyerově přirovnání konečně jen jako základní člen pravé strany přirovnání. Ojedinele je zastoupeno toto substantivum na pravé straně přirovnání i jako rozvíjející člen (*Temné postavy židů v dlouhých kaftanech a bílé zjevy jejich žen a dcer, zahalené ve světlé závoje, rojily se ze synagogy jako veliké hejno ptáků, temných a jasných, s. 51, TLOK*).

Fauna vůbec tvoří u Zeyera na pravé straně jeho přirovnání významnou motivační oblast. Příznačná je v tomto směru již několikrát zmiňovaná legenda Samko Pták, kde symbolické prostoupení motivů hlavní postava / pták je opravdu výrazné. Svět zvířat se v této legendě neomezuje ale jen na ptačí říši. Jednání postav je často prostoupeno podobnostními vztahy k zvířecí říši obecně. Srovnej například postavu matky hlavního hrdiny (*Dlouhé její (matka Samka) jako mléko bílé vlasy vlály větrem jako hřtva, s. 102, TLOK*). Celkově je tak v této legendě pohlíženo na utrpení lidí jako na utrpení zvířat (*Lidská vlna jej tam nějak vrhla, jako mořská metá škeble na břeh, s. 116, TLOK*). Vztah okolí k hlavní postavě (tj. Samkovi) je zde často zdůrazněně představován jako vztah lidí ke zvířeti (*Hodil mu tu skývu zdaleka jako psu, s. 100, TLOK*) a Samkova reakce je potom samozřejmě více zvířecí než lidská (*Vyrazil ze sebe skřek jako orlí a chopil se sekery k obraně jako napaden vlkem, s. 106–107, TLOK*). Tyto motivy a postupy, ač ne již v tak absolutizované podobě, jako je tomu u legendy Samko Pták, najdeme i v ostatních textech; například utrpení lidské přirovnávané k utrpení zvířecímu. Z motivů, které Zeyerovi v rámci jeho přirovnání fauna symbolizuje, vystupuje do popředí především zvířecí bezbrannost (*Jak mne (Jaroslav) ženu slabou (paní de Dorval), skoro umírající nelítostně udeřil jako němou tvář, s. 111, JSAJ*), dále demonstrace pozitivních, popř. negativních vlastností zvířat a lidí (*Byly měkké (závoje a roucha) jako peří labutí, lehké jako mha, zářivé jako hvězdy, s. 46, SEP x Ale nejstrašlivější bylo jeho oko, žluté jako tygří, s. 91, JSAJ*) či čistě metaforické aktualizace (*V prsou trčel soše malý šíp, opeřený a třesoucí se jako vážka nad vodou, s. 13, SEP*).

Z flóry se u Zeyerově próze ve funkci Kt nejčastěji objevuje *růže* (*jako bílá růže; jako vonná růže*). Obecně je možné konstatovat, že rostliny ve funkci Kt u Zeyera přinášejí srovnatelný a známý rys, jakými jsou atributy *krása* a *půvab* (*Gabriela květila jako růže, s. 72, JSAJ*). Tyto významy doprovázejí u Zeyera vždy ještě další typické atributy jako *tichost, mírnost* a *čistota* (*Byla krásná a čistá jako lilie, s. 7, SEP*). Srovnej i kvalifikační adjektiva (*bílá, vonná*) či substantivum *lilie*. Tomu pak odpovídá i podobnostní vztah, kdy výše zmíněná Kt jsou u Zeyera vždy ve vztahu ke *Kd krásná žena* (Rispa, Gabriela, Paskalina), *Kristus* či *srdce* (Samkovo – dobrý člověk). Podobnostní vztah, kde na pravé straně přirovnání najdeme monosémní Kt, kterým je rostlina, není založen v básníkově textu jen na běžné komparaci vycházející z jejích demonstrováných pozitivních vlastností, ale například i na méně běžné podobnosti založené na pohybu, popřípadě činnosti (*A Kristus polibek míru padl na jeho rty jak tichý květ, s. 94, TLOK*).

Závěrem je možné prohlásit, že přirovnání čerpající motivicky z široké oblasti přírody (flóra+fauna) jsou z hlediska různých motivačních zdrojů u Zeyera vůbec nejvíce frekventovaná. Převážná většina těchto přirovnání jsou svým účelem přirovnání zvyšující intenzitu výrazu (Bečka, 1948, s. 78). Tato intenzivní přirovnání, ač jsou „typickým prostředkem jazyka lidového“ (tamtéž, s. 81), u Zeyera nepředstavují vůbec obrázení nebo zdůrazňování lidové psychologie či lidovosti, popř. venkovského způsobu života. Příklady tohoto typu, pokud se v Zeyerově próze vyskytují, doprovází mnohdy příděch ironie (*Bylať se dlouho a také ve špatném rozmaru (neboť i ona byla matkou nadějných dcer) po kostele rozhlížela, jako lev řvoucí, jenž pátrá, koho by pohltil, či bezobratně řečeno, s kým as by do hádky se dala, s. 7, JSAJ*). Příroda je Zeyerovi především nezpochybnitelnou estetickou kvalitou, trvalou rekvizitou s dominující estetickou funkcí. Mimo již zde uvedené četné příklady je tento motivický celek hojně zastoupen též ve skupině přirovnání, které jsme klasifikovali podle Kt, kde bylo přítomno sloveso v určitém tvaru. Především v této skupině Zeyerových přirovnání vystupuje výrazně do popředí básníkově osobitá aktualizace prezentované skutečnosti, jak je ozřejmována na pozadí běžně pocíťované zejména lidové komparace. Z celého korpusu námi excerpovaných Zeyerových přirovnání jsou právě v této poslední skupině, kterou tvoří přirovnání s větným (i větný ekvivalent) komparátorem, ta nejosobitější. Originální Zeyerovo vnímání podobnosti zde dostává potřebný rozlet a nabývá při básníkově lexikální efektnosti příznačné estetické působivosti (např. *Hájek byl rozložen, že zdálo se, jakoby stromy jeho dolů s kopečku sbíhaly, kdež poslední topol jeho dohonil starou jabloň, osamotnělou, na chudíčkové louce u samé silnice stojící, s. 15, JSAJ; Každý den byl jim jako květem, otvírajícím při východu slunce kalich svůj, vylévajíc sladkou vůni, a každý den končil jim jako vyznívajícím píseň ptáka při šumu vod a ševelu hájů, s. 49, SEP*).

Stranou jsme v tomto příspěvku ponechali, u Zeyera rovněž četná přirovnání s Kt, kterým je vlastní jméno, popřípadě osobní zájmeno. Mimo náš odborný zájem zůstala i zvláštní skupina přirovnání s Kt, kterou tvoří hojně zastoupená synsémata, tj. zájmena (vždy/cky; jako každý jiný; žádná jiná) a adverbia (obyčejně; právě nyní; právě teď; jindy).

Cílem této krátké studie bylo pokusit se ukázat určité rysy stylu prózy Julia Zeyera prostřednictvím rozboru vybraného prostředku básníkově individuálního stylu, kterým nám bylo přirovnání. Konkrétně jsme se zaměřili na pravou stranu Zeyerova přirovnání, na komponent pravé strany básníkově přirovnání na komparátum. Na vybraných textech prózy Julia Zeyera nám frekvenční analýza zaměřená na Kt poskytla přehled o kvantitativním zastoupení konkrétních modelů vyjadřujících podobnost na pravé straně Zeyerova přirovnání. Výrazné zastoupení několika často se opakujících modelů vyjadřujících podobnost ukazuje, jak je pravá strana Zeyerova přirovnání ustálená a to jak po formální stránce, tak i ve svém podobnostním vztahu. Značná ustálenost je příznačná i pro významové vztahy mezi komponenty levé a pravé strany Zeyerova přirovnání. Ve velké míře je zde motivickým zdrojem Zeyerovi lidový jazyk. S ním jej spojuje zejména obdobné zastoupení lexika. Kontext, význam či specifický druh podobnostního

vztahu jsou již ale z větší části osobitým přínosem básnickovy imaginace. Pře-
važná většina básnickových přirovnání jsou svým účelem přirovnání, která zvyšují
intenzitu výrazu. Frekventovaná jsou v tomto smyslu přirovnání čerpající
s motivické oblasti přírody. Tato intenzivní přirovnání neplní u Zeyera funkce
prostředků jazyka lidového, ale naopak, příroda je básníkovi nezpochybnitelnou
estetickou kvalitou, trvalou rekvizitou s dominující estetickou funkcí. Estetická
účinnost je neoddelitelnou součástí téměř každého básnickova přirovnání.

Do výstavby a využití přirovnání v próze Julia Zeyera se významně promítá
i tematika. Naznačuje to většina kvantitativních analýz provedených v této práci.
Patrné jsou i zjevné proměny básnickova stylu, které nám odhalilo srovnání jednot-
livých textů zastupujících v našem reprezentativním korpusu jednotlivé fáze Zeye-
rovy prózy. Tyto vývojové tendence naznačují u básnickova přirovnání zjevný ná-
růst bohatěji rozvitého pojmenování v rámci proměny vývoje Zeyerova stylu.

Získaný konkrétní přehled o podobě, významových motivacích, kvantitativ-
ních tendencích či o vývojových proměnách pojmenování na pravé straně Zeye-
rova přirovnání nám ovšem nemohou přinést obecně platnou odpověď na otáz-
ku, jaké je Zeyerovo přirovnání. Námi zjištěné tendence totiž nemáme zatím
možnost porovnat s obdobnými výsledky, které by zpracovávaly tuto problema-
tiku u dalších textů J. Zeyera (např. výrazně odlišnými od textů zvolených do
našeho korpusu), popřípadě u textů jiných spisovatelů spřízněných s básníkem
buď generačně, nebo charakterem tvorby.

*Děkuji paní prof. PhDr. Marii Krémové, CSc., za podnětné připomínky a komentáře k problemati-
ce řešené v této práci.*

LITERATURA

- BEČKA, J.V. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992.
- ČECHOVÁ, Marie, aj. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství, 2003.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích: připojena též sbírka prstonárodních českých pořekadel*. Praha: Lika klub, 2000.
- ČERMÁK, František. *Česká přirovnání. Slovník české frazeologie a idiomatiky – přirovnání*. Praha: Academia, 1983.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, ŠMILAUER, Vladimír, ZÍSKAL, Alois (ed.). *Příruční slovník jazyka českého (I–IX)*. Praha: Státní nakladatelství, 1935–1957.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, aj. *Slovník spisovného jazyka českého (I–VIII)*. 2. vyd. Praha: Academia, 1989.
- HRABÁK, Josef. *Poetika*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- JELÍNEK, Jaroslav, TĚŠITELOVÁ, Marie, BEČKA, Josef, Václav. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha: SPN, 1961.
- JELÍNEK, Milan. *Česká přirovnání a jejich evropské souvislosti*. Přednášky a besedy z XXXII. běhu LŠSS. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (ed.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, RUSÍNOVÁ, Zdeňka (ed.). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- KŘÍSTEK, Michal. *Přirovnání z hlediska explicitnosti / implicitnosti vyjádření*. In: Jazyk a kultura vyjadřování. Brno: 1998.

- POLÁK, Václav. *Oči u Julia Zeyera*. Naše řeč (25), 1941, 102–108, 163–173.
- SCHACHERL, Martin. *Komplexní stylistický rozbor Zeyerovy legendy Inultus z knihy Tři legendy o křížifixu*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity (rigorózní práce). Brno, 2001, 105 s.
- SCHACHERL, Martin. *Narativní postupy v díle Julia Zeyera* (typologie Zeyerovy prózy). Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity (diplomová práce). České Budějovice, 1997, 236 s.
- SCHACHERL, Martin. *Přívlastek a přirovnání Filozofická fakulta Masarykovy univerzity* (disertační práce). Brno, 2003, 117 s.
- TĚŠITELOVÁ, Marie, aj. *O češtině v číslech*. Praha: Academia, 1987.
- TĚŠITELOVÁ, Marie, PETR, Jan, KRÁLÍK, Jan. *Retrogradní slovník současné češtiny*. Praha: Academia, 1986.
- TĚŠITELOVÁ, Marie. *Využití statistických metod v gramatice*. Praha: Academia, 1980.
- VLAŠŇN, Štěpán, aj. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977.
- ZAORÁLEK, Jaroslav. *Lidová rčení*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.
- ZEYER, Julius. *Jeho svět a její*. 1. vydání. In.: *Novelly I*. Praha: Nákladem knihkupectví dr. Grégra a Ferd. Dattla, 1879, 398 s.
- ZEYER, Julius. *Tři legendy o křížifixu*. 1. vydání. Praha: Knihtiskárna F. Šimáček, 1895, 135 s.
- ZEYER, Julius. *Sestra Paskalina*. 1. vydání. Praha: Edvard Valečka, 1887, 80 s.

DIE STABILISIERUNG DES TYPES, DER DIE ÄHNLICHKEIT DER RECHTSEITE DES VERGLEICHES IN DER PROSA VON JULIUS ZEYER AUSDRÜCKT

Diese Studie beschäftigt sich mit den konkreten Aspekten der Rechtseite des Vergleiches in der Prosa von Julius Zeyer.

Martin Schacherl
Gymnázium Vodňany
Bavorovská 1046
389 01 Vodňany
reditel@gymnaziumvodnany.cz

